

Хаустова Марина Геннадіївна
*кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку
НАПрН України,
доцент кафедри теорії та філософії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-8684-0646*

СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ В СФЕРІ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Робота присвячена висвітленню поняття прав і свобод людини в умовах глобалізаційних процесів. Проаналізовано поняття людського виміру глобалізації, фактори, що впливають на зміст прав і свобод людини та народів. Зокрема визначені стандарти прав людини у сфері сучасних інформаційних технологій.

Ключові слова: глобалізація, права людини, цифрові технології, цифрові трансформації, приватність.

Khaustova Maryna
*PhD in Law, Associate Professor, Leading Researcher of Scientific
and Research Institute of providing Legal Framework for the Innovative
Development of NALS of Ukraine, Associate Professor
of the Department of Theory and Philosophy of Law,
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-8684-0646*

HUMAN RIGHTS STANDARDS IN THE FIELD OF DIGITAL TECHNOLOGIES UNDER THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION CHALLENGES

The work is devoted to the coverage of the concept of human rights and freedoms in the context of globalization processes. The concept of the human

dimension of globalization, the factors influencing the content of human and peoples' rights and freedoms are analyzed. In particular, human rights standards in the field of modern information technologies are defined.

Key words: globalization, human rights, digital technologies, digital transformations, privacy.

Основний принцип сучасних глобалізаційних процесів – *людський вимір глобалізації*, який повинен продемонструвати увесь спектр її впливу на людину, на народи, їх образ життя. Відомо, що ідеологічною основою глобалізаційних процесів, є *максимізація індивідуальної свободи*, що відбивається в ідеології неолібералізму, згідно якої головне прагнення людини зводиться до досягнення високого рівня економічного, технологічного, політичного і інформаційного розвитку. Інструментом такого гуманітарного вияву є *права людини та права народів* як головні ціннісні характеристики тих умов їх життєдіяльності, які покликані забезпечити свободу, справедливість, гідність, ідентичність нації. Якщо будь-які аспекти глобалізації не витримують перевірки правами людини, слід однозначно визнати їх антигуманними.

Дедалі частіше в юридичній літературі використовується інститут «глобалізації прав людини». Частіше за все в літературі він зустрічається у вигляді: «глобалізація в галузі прав людини», «глобалізація та права людини», «глобалізація у людському вимірі» тощо. Так, Л.С. Леонова відмічає, що «оптимальним визначенням глобалізації в галузі прав людини може бути визнання універсального статусу прав людини, закріплення прав і свобод людини у їх захисті на міжнародному рівні» [1, с. 306].

Людство давно усвідомило необхідність закріплення основних прав людини з метою їх забезпечення всіма державами світу в умовах глобалізаційних процесів. У зв'язку з цим було прийнято ряд основоположних міжнародно-правових актів, серед яких Загальна декларація прав людини 1948 р., у якій було визначено що «кожна людина має право на соціальний та міжнародний порядок, при якому права та свободи, які викладені в Декларації, можуть бути повністю здійснені» [2]. Згідно нормам та стандартам міжнародного права в галузі прав людини, такий міжнародний та соціальний порядок повинен

будуватися на визнанні невід’ємної гідності людини, поваги до прав людей на самовизначення та забезпечення соціального прогресу на підставі рівності та недискримінації, що спираються на участь розвитку та заохочення в мирному, взаємозалежному і підзвітному світі.

Глобалізація є не просто економічним процесом, а включає соціальний, політичний, екологічний, культурний та правовий аспекти, які впливають на здійснення у повному обсязі всіх прав людини і основних свобод. Кожна культура має гідність і цінність, які заслуговують на визнання, повагу і на збереження їхнього багатого різноманіття та розмаїття, взаємний вплив усіх культур є частиною спільної спадщини всього людства, і, необхідно усвідомлювати небезпеку того, що глобалізація створює більшу загрозу культурній різноманітності, якщо світ, який розвивається, залишатиметься бідним і маргіналізованим. Багатосторонні механізми покликані зіграти унікальну роль у реагуванні на виклики глобалізації та використання відкритих нею можливостей [3, с. 56].

У процесі глобалізації слід керуватися фундаментальними принципами, що лежать в основі всієї сукупності прав людини, такими як справедливість, участь, підзвітність, недискримінація, прозорість, інклюзивність і рівність як на національному, так і на міжнародному рівнях, що забезпечують повагу різноманіття, терпимість, а також міжнародне співробітництво і солідарність.

Узагальнюючи різні підходи, можливо визначити, що *глобалізація прав людини* – це процес впливу на права людини різних чинників та факторів міжнародного значення (політичних, соціальних, економічних, інформаційних тощо) в окремих країнах; взаємозалежність соціального стану індивіда від життя народів та людства в цілому та навпаки; це універсалізація позитивного світового досвіду в галузі прав людини, визнання та закріплення універсального статусу прав та свобод людини, їх захисту на міжнародному рівні.

Особисті права і свободи людини, як відомо, є невід’ємними від безпеки людини, суспільства і держави. За цих умов актуальною постає проблема пошуку балансу між захистом приватності, у тому числі інформаційної приватності життя людини, та потребами захисту інформаційної і національної безпеки. Тобто, в умовах пра-

вової держави та розвитку інформаційного суспільства мають бути законодавчо визначені обмеження довільного поведіння з правами людини, зокрема в інформаційній сфері. Вказана проблема значно актуалізувалася в сучасних умовах цифрових трансформацій та введення надзвичайної ситуації, пов'язаної з карантинно-обмежувальними заходами, що сприяло виявленню низки важливих питань, які потребують термінового опрацювання.

Використання цифрових технологій породило процеси революційних перетворень в сучасному суспільстві – так звану цифрову революцію, цифрову трансформацію суспільних відносин, яка виражається в застосуванні сучасних цифрових технологій в різних сферах діяльності людини і як фактор динамічного розвитку привела до створення цифрової економіки, формування інститутів цифрового права, нової конфігурації соціальних відносин на базі використання соціальних мереж, Інтернету, інших інформаційно-комунікаційних технологій [4].

Технологічні платформи на принципах розподіленого реєстру (blockchain та ін.), Інтернет речей (Internet of Things), штучний інтелект і машинне навчання (artificial intelligence), хмарні сервіси і обчислення (cloud computing), «розумні» комплекси та пристрої (Smart Everything), аналітичні бази великих даних (Big Data), віртуальна і доповнена реальність (augmented & additive reality), умови кібербезпеки (cybersecurity), а також соціальні мережі і платформи (Telegram, Facebook), електронні сервіси, які застосовуються в найрізноманітніших сферах людської діяльності – все це створило нові умови, новий «технологічний базис» для зміни традиційних правових інститутів і їх адаптації до нових реалій технологічного існування людства – цифрової екосистеми [5, с. 18] .

Трансформація суспільства обумовлена розвитком інформаційного суспільства та поступовим переходом до суспільства знань, впливом цифровізації на всі суспільні процеси. Активне використання цифрових технологій в різних напрямках життєдіяльності зумовило постановку питання про необхідність і достатність прав і свобод людини і громадянина, та виокремило поняття цифрові права і свободи людини.

Термін «цифрові права людини» охоплює фактично два розуміння. У першому ним називають усі ті права, здійснення та захист яких тісно пов'язаний сьогодні з використанням цифрових інструментів або має суттєву онлайн-складову. У другому – лише ті права, які виникають або починають претендувати на статус фундаментальних у цифрову епоху. Тому до цифрових відносять і такі фундаментальні права, як свобода вираження думки і слова, приватність, право на інформацію, право на участь в управлінні державними справами тощо, і такі, як право бути забутим, право на анонімність чи навіть право на Інтернет [6, с. 21].

В сучасній науковій літературі викоремлені та досліджуються такі нові права, і як право бути забутим, право на анонімність, право на захист персональних даних, право на цифрову освіту та доступ до цифрових знань; права, пов'язані із захистом генетичної інформації; права на участь в обороті майна в цифровій сфері тощо [7, с. 18].

Особливо вразливим в епоху цифрової трансформації стає *право на приватність*, яке є одним із головних прав, які втілюють свободу людини у її негативному розумінні, тобто свободу від втручання ззовні.

Деякі держави просунулися далі і закріпили «*право на цифрову смерть*», яке діє за аналогією з заповітом. Французький закон № 2016-1321 від 7 жовтня 2016 року «Про цифрову республіку (державу)» дозволяє громадянам на законодавчому рівні зобов'язати постачальників online-послуг висловити волю громадянина щодо подальшої долі його персональної інформації.

На цій основі виникло інше право, безпосередньо пов'язане з цифровізацією суспільства – *право на Інтернет*, яке розглядається з двох позицій: 1) Інтернет розглядається як послуга в цілому та 2) як право на інформацію, розташовану в Інтернеті. У світовій практиці закріплення цього права здійснюється: визнанням Інтернету універсальною і загальнодоступною послугою (Естонія, Іспанія), закріпленням в конституції права на доступ до Інтернету (Греція, Португалія), визнанням цього права вищими судовими інстанціями (Франція, Коста-Ріка).

Відносно відокремленою групою цифрових прав є права, покликані забезпечити реалізацію конституційних принципів в сфері демокра-

тичного устрою нашої держави. Категорія «електронна демократія» міцно входить в сучасний конституційно-правовий вжиток. Активно розробляються форми «електронної» участі громадян в управлінні державними справами (громадські обговорення проектів нормативно-правових актів, різні види політичної активності, забезпечення системи прямого і зворотного зв'язку між виборцями та обранцями тощо). Особливої уваги в контексті реалізації виборчих прав громадян, а також розробки можливих правомірних способів дистанційного електронного голосування набуває проблема (поки ще не має свого ясного технічного рішення) електронної ідентифікації особи, покликаної спростити виборчу процедуру і підвищити електоральну активність громадян. Загалом, вплив нових технологій потроху завойовує усі галузі права. Так, очевидні зміни цифрові технології внесли в трудові права особи. В багатьох сферах економіки сучасні технології дозволяють виконувати трудову функцію поза місцем роботи і робочого місця, не тільки вдома (home office), але і на будь-якому місці (mobile office). Від працівника часто очікується, що він повинен бути доступним у будь-який час і на будь-якому місці [8, с. 54]. У Франції 8 серпня 2016 року прийнятий Закон «Про працю, модернізацію соціального діалогу та забезпеченні кар'єри», одна з глав якого називається «Адаптація трудового права до цифрової епохи» [9]. Вона передбачає право працівника на відключення цифрових пристроїв (телефону та електронної пошти) з метою невтручання в час його відпочинку, відпустки, приватного та сімейного життя. Тобто, в неробочий час французькі працівники мають право не відповідати на дзвінки чи листи роботодавця. І дійсно, у вихідні та святкові дні французи практично «недоступні». Не менш важливі й права інтелектуальної власності.

Цифровий простір і кіберфізичні системи визначають нові виклики для *інституту інтелектуальної власності*. Нова реальність кіберпростору і кіберпослуг серед інших проблем акцентує увагу на питаннях безпеки використання інтелектуальної власності для всіх учасників цивільного обороту, включаючи самих правовласників. Створення побудованих за принципом комплексних технологій складних об'єктів (штучний інтелект, аналітичні структури на основі Big Data, самоврядні системи за типом Smart Everything

тощо) формує запит на розширення переліку охоронюваних об'єктів інтелектуальної власності, зміни способів правової охорони в цифровому просторі, створення сегменту цифрових послуг як різновиду об'єктів інтелектуальної власності, створення «кібервласності» (права на віртуальні об'єкти цифрового простору).

Право на освіту сьогодні також активно розвивається в умовах цифровізації. Проблема формування єдиного електронного простору знань і розвитку законодавства в даній сфері, безперечно, є досить актуальною в умовах розвитку інформаційного суспільства. Очевидно, що єдиний електронний простір знань повинен передбачати тісний зв'язок науки, освіти, бібліотечної системи, системи загальнодоступної інформації в мережі Інтернет. Саме на основі формування єдиного електронного простору знань повинен забезпечуватися перехід від інформаційного суспільства до суспільства знань. Інформація та рівень її застосування і доступності кардинальним чином впливають на економічні та соціокультурні умови життя громадян.

Покоління прав людини еволюціонують разом з розвитком цифрових технологій. Сфера дії раніше існуючих прав розширюється, з'являються нові права (зокрема, право на доступ до мережі Інтернет). Процес цифровізації незворотній і на сьогодні існує значний масив прогалин в законодавстві, які необхідно врегулювати [7, с. 22].

Ера цифрових технологій дає абсолютно нові та якісно інші можливості для реалізації прав і свобод людини, але в той же час вона створює нові виклики та загрози для забезпечення цих прав і свобод. Класичні права та свободи людини трансформуються, наповнюються новими аспектами та змістом, розгалужуються на такі, що пов'язані саме з процесом цифровізації. Результати цифровізації багатьох сфер життя вимагають осмислення та адекватного формулювання правового механізму регулювання, реалізації та захисту вже існуючих та тих, які тільки на початку формування, прав людини з метою сталого соціально-економічного розвитку, забезпечення реалізації та захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Останніми роками обсяг нормативних документів, спрямованих на формування стандартів захисту прав людини в сфері цифрових технологій, значною мірою зростає. Наприклад:

- Комітет Міністрів Ради Європи з 2003 року видав більше 50 рекомендацій і декларацій, які застосовують лінзу прав людини до різних проблемних сфер, пов'язаних з використанням цифрових технологій – в сфері онлайн-доменів, пошукових систем, платформ соціальних мереж, з питань блокування і фільтрації в Інтернеті, мережевого нейтралітету, Інтернет-посередництва, великих даних (big data), прав кінцевих користувачів в Інтернеті, транскордонного потоку інформації тощо;

- Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) випустила низку керівництв, пов'язаних зі свободою вираження думок в Інтернеті, таких як «Свобода ЗМІ в Інтернеті: керівництво ОБСЄ»;

- Рада ООН з прав людини з 2012 року прийняла низку резолюцій, які підтверджують захист прав людини в Інтернеті. Серед доповідей Спеціального доповідача ООН зі свободи вираження – свобода вираження думок в публічному і приватному секторах у цифрову епоху і про регулювання онлайн-контенту, який створюється користувачами.

Також призначено вперше Спеціального доповідача ООН з питань конфіденційності, якій у тому числі працює над питаннями створення нормативної бази для захисту конфіденційності в онлайн-контексті.

Масова глобальна інформатизація України оголила всі ці питання, винесла їх на поверхню і, з одного боку, сьогодні дійсно сприяє інтелектуалізації людської діяльності, формуванню в національних державах наднаціональних структур щодо їх вивчення, але як і будь-який процес[9], вона привела суспільство до певних небезпек і загроз в інформаційно-комунікаційній сфері, а тому забезпечення безпеки в інформаційно-комунікаційному середовищі стає пріоритетним напрямком науково-технічної діяльності, вимагаючи істотної уваги й зусиль з боку людини, суспільства, владних структур і юридичної науки держави.

ЛІТЕРАТУРА

1 Леонова Л. С. Глобалізація прав людини. *Наукові записки. Спеціальний випуск*. Том 20. С. 306–308.

2. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=ru#Text.
3. Хаустова М. Г. Проблеми і перспективи розвитку правової системи України в умовах глобалізації. *Вісник академії правових наук*. 2014. № 1. С. 54–64.
4. Гиляка О. С. Особливості забезпечення окремих прав людини в умовах цифрової трансформації. *Захист прав, свобод і безпеки людини в інформаційній сфері в сучасних умовах*: матеріали другої наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 трав. 2020 р.). Київ, 2020. 376 с.
5. Карцхія А. А. Цифровые технологии – правовой аспект. *Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность*. 2018. № 10. С. 17–26.
6. Разметаева Ю. С. Цифрові права людини та проблеми екстериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23.
7. Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Академії правових наук*. 2021. № 1. С. 15–23.
8. Чесалина О. В. Работа на основе интернет-платформ (crowdwork и work on demand via apps) как вызов трудовому и социальному праву. *Трудовое право в России и за рубежом*. 2017. № 1. С. 52–55.
9. LOI n° 2016-1088 du 8 août 2016 relative au travail, à la modernisation du dialogue social et à la sécurisation des parcours professionnels. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000032983213&astPos=3&fastReqId=644176944&categorieLien=id&oldAction=rechTexte>.
10. Соснін О. Цифровізація як нова реальність України. 18.01.2020. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tsyfrovizatsiya-yak-nova-realnist-ukrayiny/>.

REFERENCES

1. Leonova, L.S. Hlobalizatsiia prav liudyny. Naukovi zapysky. *Spetsialnyi vyputsk – Proceedings. Special issue, vol. 20, 306–308* [in Ukrainian].
2. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=ru#Text [in Ukrainian].
3. Khaustova, M.H. (2014). Problemy i perspektyvy rozvytku pravovoi systemy Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. *Visnyk akademii pravovykh nauk – Bulletin of the Academy of Legal Sciences, 1, 54–64* [in Ukrainian].
4. Hyliaka, O.S. (2020). Osoblyvosti zabezpechennia okremykh prav liudyny v umovakh tsyfrovoi transformatsii. *Zakhyst prav, svobod i bezpeky liudyny v*

informatsiinii sferi v suchasnykh umovakh: materialy druhoi naukovopraktychnoi konferentsii (Kyiv, 21 trav. 2020 r.) – Protection of human rights, freedoms and security in the information sphere in modern conditions: Proceedings of the second scientific-practical conference. Kyiv [in Ukrainian].

5. Kartschiya, A.A. (2018). Tsifrovyye tekhnologii – pravovoy aspekt. *Intellektualnaya sobstvennost. Promyshlennaya sobstvennost – Intellectual property. Industrial property, 10, 17–26* [in Russian].

6. Razmietaieva, Yu.S. (2020). Tsyfrovi prava liudyny ta problemy eksteryorialnosti v yikh zakhysti. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration, 4, 18–23* [in Ukrainian].

7. Petryshyn, O.V., Hyliaka, O.S. (2021). Prava liudyny v tsyfrovu epokhu: vyklyky, zahrozy ta perspektyvy. *Visnyk Akademii pravovykh nauk – Bulletin of the Academy of Legal Sciences, 1, 15–23* [in Ukrainian].

8. Chesalina, O.V. (2017). Rabota na osnove internet-platform (crowdwork i work on demand via apps) kak vyzov trudovomu i sotsialnomu pravu. *Trudovoye pravo v Rossii i za rubezhom – Labor law in Russia and abroad, 1, 52–55* [in Russian].

9. LOI n° 2016-1088 du 8 août 2016 relative au travail, à la modernisation du dialogue social et à la sécurisation des parcours professionnels. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000032983213&astPos=3&fastReqId=644176944&categorieLien=id&oldAction=rechTexte>.

10. Sosnin, O. Tsyfrovizatsiia yak nova realnist Ukrainy. 18.01.2020. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tsyfrovizatsiya-yak-nova-realnist-ukrayiny/> [in Ukrainian].

Чалабієва Маріям Рзаївна

*кандидат юридичних наук, науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України
ORCID: 0000-0002-4126-0138*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА В МЕЖАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Тези присвячені вивченню розбудови та розвитку цифрової перспективності в межах територіальної громади. У дослідженні акцентовано ува-